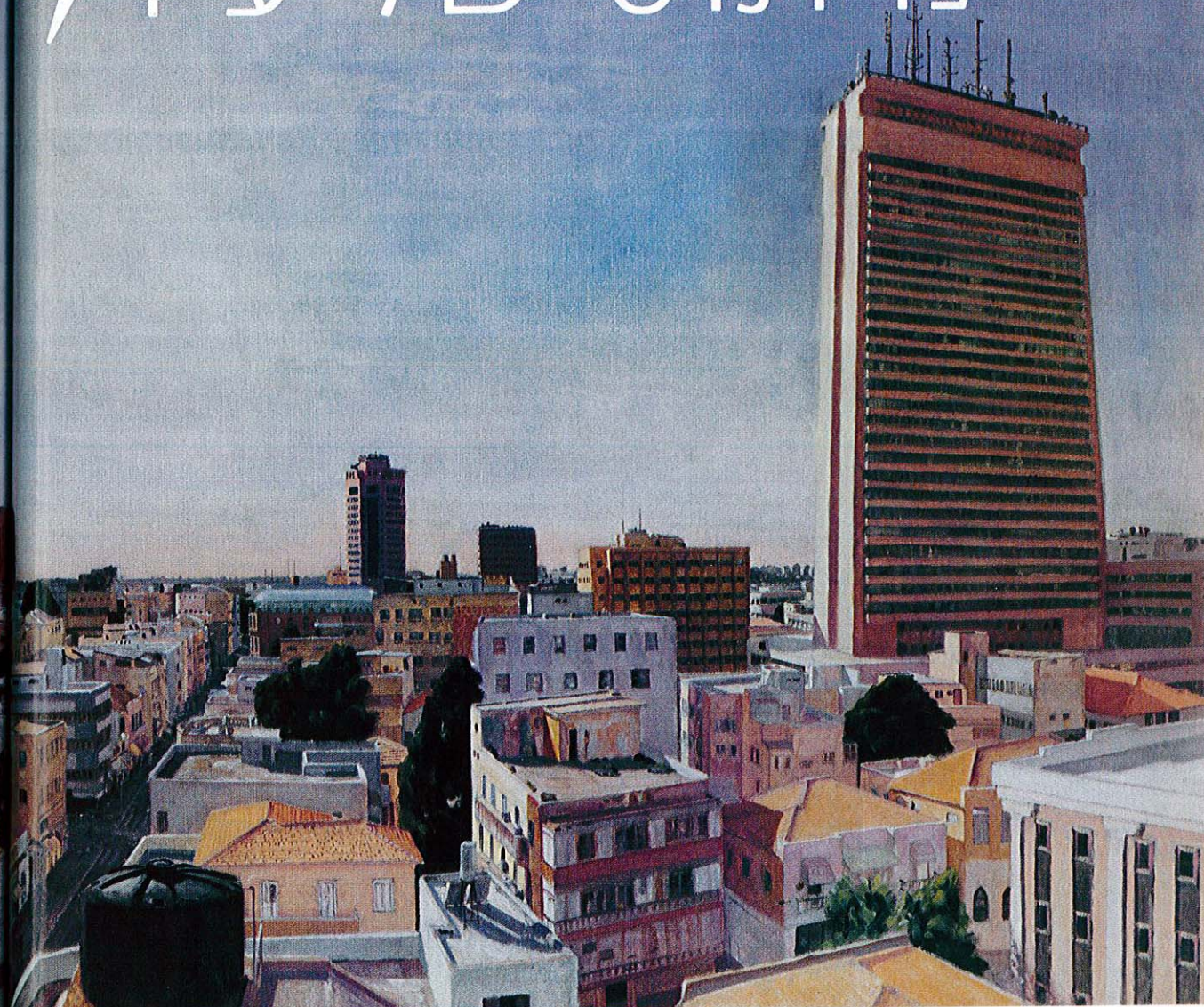

מיתוס של עיר, עיר של מיתוס

כתב: יעקב שביט צייר: שלום פלש

↑ בית בראון, רחוב אחד העם פינת מזא"ה. אוסף פרטי

↑ מבט מחניון גרונברג לכיוון כלבו שלום (דרום), 1999

↑ מבט מחניון גרונברג לכיוון מזרח, 1999

עבר, הווה ועתיד, חלומות, ציפיות ואכזבות; והיא מתבגרת, דועכת ולפעמים קמה לתחייה. העיר העברית הראשונה נוסדה בעידן שבו היה המערב מרכזי של העיר בהיסטוריה גלוי וברור. תל אביב לא היתה יכולה לחמוק מזה גם כשהיתה יישוב שמנה כמה אלפי תושבים. חוץ מהמעמד ומהתפקיד שהיו לה בהתיישבות היהודית בארץ ישראל, איזו עיר עברית אחרת היתה בעולם שהיה אפשר לאהוב ולשנוא אותה ולרקום סביבה מיתוס של עיר – ועיר של מיתוס?

גרפיה האורבנית, אבל רוב היוצאים לטיול הגדול בעור לם לא בהכרח ביקרו קודם לכן בעיר שיצאו ממנה. במשך המאה ה-19 הפכה העיר אפוא לא רק לנושא לסקרים דמוגרפיים ולמיפוי, אלא גם לטבע ולנוף מעשי ידי אדם שהמתגורר בהם, ולא רק האורח, צריך לבקר בהם ולהכירם. וכן הפכה העיר לא רק לבמה הראשית של הרומן הריאליסטי, ולא רק למטונימיה של חיי הנפש של הגיבור או למצוקותיה ולחלומותיה של החברה האנושית כולה. היא הפכה גם לגיבורה בזכות עצמה, שיש לה

מאה ה-19 היתה המאה של המהפכה האורבנית. מגלה העיר, ה־explorer, הופיע עם מגלה הארצות הרחוקות. ב־1838 כתב צ'רלס דיקנס כי מחצית מלונדון היא ארץ לא נודעת לאלה החיים במחצית האחרת, שהיא עולם בפני עצמו. המחצית האחרת כללה בדרך כלל את "החצרות האחוריות", את שכונות העוני והפרברים, שהיו חבלי עיר קרובים־רחוקים, שביקור בהם נמשל למסע בארץ זרה. אמנם כבר במאה ה-18 החלו להופיע תיאורים מקיפים של ערים, וגם מדריכים לגיאוגרפיה

**כדי להכיר את
תל אביב יש לסייר
בספרות שנכתבה
על אודותיה**

התיאורים שהיללו את תל אביב כ"עיר פלאות" החלו בשנים שהיתה לא יותר ממקבץ של שכונות קטנות

מי המשוטט האמיתי

את תיאורי הערים בספרות, כתב הפילוסוף היהודי-גרמני ולטר בנימין, אפשר לחלק לשתי קבוצות, על פי מקום ההולדת של מחבריהם: אלה שחיברו ילידי העיר, שהם במיעוט, ואלה שחיברו זרים, שהם הרוב. לדעת בנימין, נקודת המבט של המשוטט הזר תהיה תמיד שטחית ונוטה אל האקזוטי, ואילו בן המקום – "המשוטט האמיתי" – רואה בעיר מולדת ואינו מתרשם מן המונומנטים והאתרים ההיסטוריים.

אם נשווה בין רשמי הביקור בתל אביב שכתבו מבקרים לשעה ובין תיאורי העיר שכתבו תושביה נמצא שבנימין לא דייק. בעיני תושב העיר המונומנטים הם אמנם ריהוט מובן מאליה, אבל הוא לא בהכרח מכיר את כל הפינות בעיר מגוריו, לא את עברה ולא את מכלול הווייתה. גם הוא זקוק למדריך כדי למצוא בה את דרכו ולהבין אותה.

בן העיר אינו מכיר תמיד את מה שהחוקר האמריקאי ג'ונתן רבן מגדיר כ"עיר הקשה"; כלומר את התהליכים והמגמות המעצבים את פני העיר ואת הנתונים המשקפים את מציאותה. העובדה שהמשוטט בן העיר נוטה להשקיף על התמורות המתרחשות בה באור הביוגרפיה שלו וזכרונותיו יוצרת הרגשה של הזדהות, אבל גם נוסטלגיה ואידיאליזציה, ולכן פרספקטיבה סלקטיבית ותמונה חלקית. במלים אחרות, העובדה שהמשוטט הוא בן המקום אין פירושה שהוא מכיר את "העיר האמיתית" – אם יש כזאת – המסתתרת מתחת למעטה אותות וסימנים: שמות, מקומות, סמלים וזכרונות.

בתל אביב לא היו אף פעם דברים רבים שימשכו אליה משוטטים מרחוק. היא עיר ללא מונומנטים ובעלת היסטוריה קצרה ולא מלהיבה. ולכן בעשורים הראשונים שלה היא הוצגה כיעד לביקור בזכות עצם היותה העיר העברית הראשונה. תושביה גילו אותה פעמים אחדות: לאחר מאורעות 1936 "התגלה" דרום העיר, שוב בתקופת המנדט, ושוב כאשר תחומי "הספר" של תל אביב זזו לעומת הגרעין המרכזי שלה. גם בעיר כמו תל אביב – ששטח השיפוט המוניציפלי שלה משתרע רק על כ-55 אלף דונם ושאוכלוסייתה מונה כ-350 אלף נפש – יכול בן המקום להגיע מהר מאוד לטריטוריה לא מוכרת, המאוכלסת באנשים זרים. לפעמים היא נמצאת בחצר האחורית, ואפילו מעבר לרחוב. וברור שגם בן העיר אינו מכיר את עברה של העיר ואין לו מושג על אופייה של הארץ-כיאולוגיה האורבנית.

לא כל תושבי העיר נולדו בה או גדלו איתה, ולכן הם נזקקים למדריך כדי לשוטט בה, להפוך אתרים ובתים לציוני דרך ולתת להם חיים. לא לרבים יש עניין בהיסטוריה מקומית; יש שהעניין העיקרי שלהם בעיר הוא

מקום מגורים ותעסוקה; העיר שלהם היא השכונה הפרבר.

אוטופיה של ישות אורבנית

את עיקר הניסיון לגלות את העיר עושות הספרות והכתיבה העיתונאית. תל אביב לא זכתה לרומן אורבני גדול משלה, אבל נכתבו עליה הרבה סיפורים, שירים ופזמונים לעת מצוא, רשמי מסע וכתיבה עיתונאית "עירונית". שפע הכתיבה הזה התחיל כבר מימיה הראשונים כדי לתת לעיירה הקטנה שהיתה תל אביב משמעות, תוכן וערך מעבר לממדיה האורבניים, לעצב לה אישיות בעלת תכונות מוגדרות.

הכתיבה הזאת היתה מכוונת. התיאורים שהיללו את תל אביב כ"עיר פלאות" החלו בשנים שהיתה לא יותר ממקבץ של שכונות קטנות. כבר אז היא צוירה כעיר יהודית אידיאלית המגשימה אוטופיה של ישות אורבנית ושל חברה עירונית.

בד בבד היו גם בני המקום ואורחים לשעה שלא התפעלו ממראה עיניהם, חשפו את כל פגמיה ותחלו איה ותיארו את תל אביב כעיר פרובנציאלית, מכוערת, "העתק מדויק של גטאות ורשה, קרקוב ולודג" (כדבר רי ארתור קסטלר). הביקורת תיארה אותה כהגשמה מקומית – יהודית ארצישראלית – של כל היסודות השלייליים והמונונים של הכרך בעולם המודרני.

צריך אפוא להבחין בין הספרות שניסתה לאפיין את תל אביב ואת הרקמה העירונית שלה כמכלול אחד, חד ממדי, לתמצת את אישיותה בעזרת מפתח אחד, לומר עליה אמירות גדולות, מרשימות, ובין הספרות שהיא פרי של שוטטות ממשית במרחב הפיזי והאנושי המגוון ורב הפנים של העיר בהווה ובעבר.

חלק גדול מן הכתיבה על העיר – כבר מימיה הראשונים – המציא עיר על סמך התרשמות חלקית ופרספקטיבה מצומצמת, הטביע בה את התיאורים והיצוגים שיצר, והעניק להמצאה הזאת ממשות וחיות עד שהיא נתפסה כביטוי המובהק של אישיותה של העיר, ולא כלבוש שהלבישו עליה.

תצפית ממגדל המים

כדי להכיר את העיר המדומה הזאת צריך לנסוע בספרות על אודות תל אביב ולא בתל אביב עצמה. בתקופת המנדט כדי לראות תמונה כוללת, היה צריך לטפס על מגדל המים ברחוב מזא"ה (18 מטר מעל הקרקע) ממבט כזה, כתב הגיאוגרף א"י בראור, תל אביב אינו נראית עיר לבנה, אלא עיר אפורה, חד גונית במראה משובצת מעט ירק; ערבוביה של בתים, צריפים ורחובות צרים. רק משנות השישים ואילך גדל מספר נקודות התצפית הגבוהות שאפשר להשקיף מהן על התמורות המרחיקות לכת באופי האורבני שלה.

לכן כמעט כל התיאורים של תל אביב מתבוננים בו לא מבחוץ, לא ממרחק, אלא מבפנים, מגובה העיניים אין תחליף לשיטוט הממשי בעיר ולהתבוננות בה מגובה העיניים, אבל השיטוט הממשי איננו תחליף לספרות על תל אביב: היא מגדל המים הנותן או הפרספקטיבה על הביוגרפיה של העיר ופוקח את עיני המשוטט איך לראות אותה ביותר ממראה עיניים. ©

יעקב שביט – פרופסור בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל אביב. כתב עם גדעון ביגר את סדרת הספרים "ההיסטוריה של תל אביב", הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב. גר בתל אביב

שלום פלש – צייר אוסטרלי בשמן של נופים עירוניים ונופים פתוחים. מצייר בימים אלה בפריז. גר ברחובות